

תוכן העניינים

7	יוסף קפלן: פתח דבר
12	תודות למהדורה האנגלית
13	הקדמה
	פרק ראשון
19	וולונטריזם והאומה האורגנית
20	א. לאומיות אורגנית ולאומיות וולונטריסטית
25	ב. דטרמיניזם תרבותי והאידיאל הפוליטי
30	ג. אומות אתניות ואומות אזרחיות
36	ד. פרימורדיאליזם תרבותי
42	ה. סיכום
	פרק שני
44	האומה: אומה מודרנית או פרניאלית?
44	א. האורתודוקסיה המודרניסטית
47	ב. היסטוריוגרפיה מודרניסטית
52	ג. הביקורת הפרניאליסטית
53	ד. פרניאליזם מתמשך
58	ה. פרניאליזם חוזר ונשנה
59	ו. אומות עתיקות?
69	ז. סיכום: בעיות הפרניאליזם
	פרק שלישי
72	הבניה חברתית וגניאלוגיה אתנית
73	א. מסורות מומצאות, קהילות מדומיינות
82	ב. ביקורת על הקונסטרוקציוניזם החברתי

84	ג. הסבר אתני־סמלי של אומות ולאומיות
	1. המשך הארוך 84
	2. קהילייה אתנית ואומה 86
	3. אתניות – מיתוסים, זיכרונות וסמלים 88
	4. יסודות אתניים של אומות 91
	5. נתיבי התהוותה של האומה 93
	6. תפקיד הלאומיות 94
	7. התמדה והשתנות של אומות 97
99	ד. סיכום
101	הערות
111	ביבליוגרפיה
131	מפתח

כבוד רב חלקה לי החברה ההיסטורית הישראלית כשהזמינה אותי לשאת את הרצאות במת ירושלים לזכר פרופסור מנחם שטרן המנוח לשנת 1999. הדבר נכון שבעתיים הן בשל מעמדו הרם בתחום תולדות ישראל בתקופה ההלניסטית הן משום שאהבתי הראשונה היתה ההיסטוריה של העת העתיקה, ובמיוחד תולדות עם ישראל והעולם הקלסי – התחום שבו העלה פרופסור שטרן תרומה כה רבה לפני מותו הטרגי. במחשבותי חזרתי יותר מפעם אחת לתקופה גרעינית זו בקורות העת העתיקה ובתולדות עם ישראל, כדי לגבש נקודת מבט מיוחדת על הבעיות של האתניות והלאומיות. חשתי אפוא אסיר תודה במיוחד לחברה ההיסטורית הישראלית על שהזמינה אותי באדיבותה להרצות בירושלים.

הנושא שבחרתי לעסוק בו, תפקיד האומה והלאומיות בהיסטוריה, הוא נושא רחב. נושא זה משך תשומת לב רבה של היסטוריונים ושל אנשי מדעי החברה ועורר דיון ער בקרבם. בהתחשב בוויכוחים הרבים הקיימים בתחום זה, יש לגשת לנושא בעקיפין, דרך חקירת ההיסטוריוגרפיה של הלאומיות ושל התיאורים ההיסטוריים הרבים של האומה שהציעו החוקרים. בהמשך אעסוק במיוחד בדיונים התיאורטיים המתנהלים בקרב ההיסטוריונים של הלאומיות. ואולם, לאור אופיו הבין-תחומי של נושא מחקר זה, ולאור השפעתם של חוקרים מתחומים שכנים על גישותיהם של ההיסטוריונים ועל ניסוחיהם, שומה עלי גם לבחון את עבודתם של אנשי מדע המדינה, סוציולוגים, אנתרופולוגים וחוקרים מתחומים אחרים, שהעלו תרומה לדיונים הבסיסיים על תפקיד האתניות והלאומיות. למותר לציין כי במסגרת הנוכחית כל שאני יכול לעשות הוא להציג מבט מתומצת, כללי מאוד, על החידושים הרבים בנושא רחב זה, המתפתח במהירות רבה.

המחקרים ההיסטוריים של האומות ושל הלאומיות, העוקבים זה אחר זה, אינם רק תוצאה של מגוון ההשקפות והעמדות של ההיסטוריונים, או אפילו של עמדות לאומיות ושל מסורות היסטוריות שונות, רלוונטיות ככל שיהיו במקרים רבים. אפשר להסבירם בעיקר לאור מעורבותם של ההיסטוריונים

ב"ויכוחים פרדיגמטיים" יסודיים מסוימים, שהגדירו ועדיין מגדירים את ההבנה והמחקר של תופעות אלה. ויכוחים אלה מתמקדים בשלוש סוגיות:

- (א) אופיין ומקורן של האומה והלאומיות.
- (ב) העתיקות או המודרניות של האומות והלאומיות.
- (ג) התפקיד שממלאות האומות והלאומיות בשינוי חברתי - בעבר, ובמיוחד בשינויים החברתיים בעת האחרונה.

היסטוריונים ואנשי מדעי החברה, האוחזים בפרדיגמות מתחרות של אומות ולאומיות, מבינים אחרת כל אחת מהסוגיות המרכזיות הללו ומטפלים בהן בדרך שונה. על כן ניתן לומר כי ההיסטוריוגרפיה המשתנה של תחום זה משקפת במידה רבה את השינויים באפיון, בתיקוף ובהגדרה של התפקיד ההיסטורי של האומות ושל הלאומיות, לאור הפרדיגמות המנוגדות הללו. לפיכך, נקודת המוצא שלי היא שלא יכול להיות מודל היסטורי אחד ויחיד של האומה או של הלאומיות, ועם זאת, מספרם של מודלים היסטוריים כאלה אינו אינסופי. ישנו מספר מוגבל של גישות היסטוריות להבנה ולביאור של אופיין, מקומן ההיסטורי ותפקידן החברתי והפוליטי של האומות ושל הלאומיות. הן נקבעות במידה רבה בעקבות הוויכוחים ההיסטוריוגרפיים הניטשים בין פרדיגמות מנוגדות. אין להבין ניסוח זה כעוד טענה בזכות "קונסטרוקציוניזם חברתי". לאמיתו של דבר, זוהי הכרה בדרך שבה תיאוריה חברתית מעצבת תפיסות והגדרות היסטוריות של אומות ושל לאומיות, ובכלל זה של תפקידן בהיסטוריה. ה"תיאוריה" כאן משמעה היסטוריוסופיה כוללת, בד בבד עם סוציולוגיה היסטורית ספציפית יותר של תרבות ופוליטיקה. הנחות תיאורטיות בסיסיות אלה הן שמעניינות אותי בניתוח המחלוקות ההיסטוריוגרפיות העיקריות על הלאומיות, כמו גם כל מה שירחיב את הבנתנו לגבי המקורות, המיקום והתפקיד של אומות מסוימות ושל גרסאות מסוימות של הלאומיות.¹ שלוש מחלוקות עקרוניות עמדו ביסוד ההיסטוריוגרפיה של הלאומיות ומוסיפות להגדירה:

- (א) הבנה אורגניסטית מול הבנה וולונטריסטית של האומה, והוויכוחים העכשוויים בין פרימורדיאליסטים (primordialists) לאינסטרומנטליסטים (instrumentalists) הנובעים מהבנות אלה.

הקדמה

(ב) הגישה הפרניאליסטית (perennialist) מול הגישה המודרניסטית לאומות וללאומיות, והוויכוחים בני הזמן המתנהלים על עתיקותן או על מודרניותן של אומות.

(ג) הגישה הקונסטרוקציוניסטית מול הגישה האתנית-הסמלית לאומות וללאומיות לסוגיה, והוויכוחים העכשוויים על היחס בין העבר להווה בעיצוב האומות ועתידן.

מתוך ויכוחים אלה אנו יכולים לבודד ולתאר ארבע פרדיגמות עיקריות להבנתן של האומות והלאומיות: הפרימורדיאליסטית, הפרניאליסטית, המודרניסטית והאתנית-הסמלית. הן נמצאות בבסיסן של מרבית התרומות לוויכוחים ההיסטוריוגרפיים העקרוניים.² כל אחת מפרדיגמות אלה מציעה הבנה שונה למדי של אופיין, תפקידן והתגבשותן של האומות ושל הלאומיות לסוגיהן, ואגב כך דוגלות בהגדרות שונות מאוד של מונחי המפתח: "אומה" ו"לאומיות". לפיכך, קודם שאפנה לניתוח הפרדיגמות המתחרות והמחלוקות ביניהן, שומה עלי להצביע על הדרך שבה אני מבין את המונחים הללו ועל הגדרות העבודה המשמשות אותי בבחינת אמת מידה להשוואה עם הגדרות מתחרות.

המונח "אומה", כפי שאני מבין אותו, מתייחס אל "אוכלוסיית אנשים שיש לה שם, השוכנת בטריטוריה היסטורית או במולדת ולכל חבריה יש מיתוסים וזיכרונות משותפים, תרבות ציבורית המונית, כלכלה אחת, חכיות וחובות משותפות". המונח "לאומיות", כפי שאני מבין אותו, מתייחס אל "תנועה אידיאולוגית החותרת להשיג ולקיים אוטונומיה, אחדות וזהות, בשמה של אוכלוסייה שכמה מחבריה מאמינים שהיא 'אומה' בפועל או בכוח".³

חשוב להדגיש כי אלה הן הגדרות עבודה, וכדינן של הגדרות, הן משוכצות בתוך נקודת מבט או פרדיגמה כלליות יותר. להשקפה זו ולהנחת היסוד התיאורטית שלה אחזור בהמשך. היא צמחה מתוך הביקורות על הגישה המודרניסטית השלטת ועל מגבלותיה, ובמיוחד מתוך התנגדות לגרסתה ה"קונסטרוקציוניסטית". מכאן שאפשר לדון בה רק באמצעות ניתוח של הפרדיגמה המודרניסטית. ואולם, מאחר שזו עצמה הגיבה לפרדיגמות תיאורטיות מוקדמות יותר, יש להתחיל את הניתוח שלב אחד קודם לכן, בניסוחיהם הראשונים של ההיסטוריונים שביקשו לנתח את הגל הגואה של הלאומיות באירופה.

על כן, מבנה הדיון יהיה נאמן להיגיון ולכרונולוגיה של הפרדיגמות התיאורטיות הבסיסיות ושל המחלוקות שנבעו מהן. מבחינה היסטורית, המוקדמת שבמחלוקות הללו נסבה על האופי האורגני או הוולונטרי של אומות ושל לאומיות לסוגיהן. מטעם זה אני מתחיל בבחינת השורשים ההיסטוריים של הפרדיגמה החשובה הראשונה, הפרדיגמה האורגנית-ההיסטוריציסטית, ובבירור המחלוקות בנות הזמן הקשורות בה לגבי אופיה הפרימורדיאלי של האומה. מטרתי כפולה: לחשוף את משמעותה ואת חסרונותיה של התפיסה האורגנית-הפרימורדיאליסטית, ובד בבד להראות כי למרות השוני הנורמטיבי הברור בין תפיסות מתחרות אלה, במרבית המקרים ההיסטוריים ישנה תערובת משתנה של יסודות אזרחיים ואתניים. באותה מידה חשוב הוויכוח העקרוני השני, הנסוב על התיקוף ההיסטורי של האומות ושל הלאומיות. כאן אני מבקש לבדוק מקרוב את הפרדיגמה המודרניסטית השלטת, שהופיעה אחרי מלחמת העולם השנייה, כתגובת נגד לנקודת מבט פרניאליסטית שקדמה לה בהרבה. מבחינות רבות, הוויכוח על עתיקותן או על מודרניותן של האומות ושל הלאומיות הן לבה של המחלוקת ההיסטוריוגרפית, וקריאת התיגר שהשמיעו לאחרונה מצדדי הגישה הפרניאליסטית למשנה הסדורה של המודרניסטים הקנתה לה תנופה חדשה. עם זאת, דומה כי הגרסאות השונות של הפרניאליזם, למרות התובנות המצוינות, לעתים קרובות, בביקורתן, אינן מסוגלות להציע הנמקות מספקות לקעקוע הפרדיגמה המודרניסטית הבסיסית של האומות ושל הלאומיות, למעט מקרים מעטים ביותר.

לאחרונה חוינו במגמה המבקשת לחרוג מעבר למודרניזם, באמצעות הדגמת ההקשר הספציפי של האומות ושל הלאומיות, ולהצביע על הצורך לבצע בהן דקונסטרוקציה ולהתעלות מעליהן בעידן הגלובליזציה. "קונסטרוקציוניזם חברתי" פוסט מודרני מעין זה עורר מחלוקת לא מבוטלת. כמה חוקרים מנסים, במידה מסוימת בתגובה לטענות אלה, לשוב ולהוכיח את מעוגנותן ההיסטורית של האומות בתצורות אתניות ותרבותיות קודמות, ומעלים שוב את הצורך לבחון גניאלוגיות אתניות-סמליות של אומות מודרניות ב־longue durée (המשך הארוך). אני מקווה שיעלה בידי להוכיח כי זוית ראייה אתנית-סמלית של האומות ושל הלאומיות יש בה כדי להציע הבנה מקיפה ועשירה יותר של תפקידן ההיסטורי המורכב של האומות והלאומיות מזו שמציעות נקודות-המבט המתחרות.